

Петрова Ю.В. (НАУ, Україна)

МЕТОДИКА АТЕСТАЦІЇ ДИНАМІЧНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ ЗОРОВОГО КАНАЛУ ОПЕРАТОРА

Пропонується методика кількісної оцінки дій оператора при спостереженні за випадковим процесом

Системи управління, однією з ланок яких є людина, зараз знаходять широке застосування у багатьох галузях промисловості, у тому числі і в авіації.

Основна функція оператора в розімкнутих системах управління полягає в зйомі, контролі, спостереженні, аналізі потоку сигналів й передачі їх в управляючі ланки деякої складної динамічної системи. Звичайно оператор одержує інформацію про стан керованої їм системи в закодованому виді. Сприймаючи, розшифровуючи і переробляючи цю інформацію, він повинен не тільки чітко уявляти собі обстановку, що створилася, але й шляхом екстраполяції простежити тенденцію подальшого ходу подій, щоб представити можливі наслідки їхнього розвитку.

Таким чином, активне сприйняття і спостереження за сигналами, що відбивають динаміку параметрів керованої системи у реальному масштабі часу, визначення головних тенденцій і можливих наслідків подальшого розвитку подій, є необхідною умовою успішного виконання оператором своїх функцій. Природно, що у цій ситуації ведуча роль належить сенсомоторним умінням і навичкам оператора. Тут на перший план виступають швидкість, точність, координованість рухів, адекватність дій оператора поставленій задачі. Таким чином необхідно проводити атестацію операторів, їх сенсомоторних умінь і навичок для забезпечення високого рівня якості (точності) роботи систем управління.

Пропонується розглянути методику кількісної оцінки динамічних властивостей зорового каналу оператора в розімкнутій системі при спостереженні за випадковим сигналом по даним експериментальних досліджень.

Дана методика полягає в тому, щоб по масивам сигналів «вхід - вихід» і відомому алгоритму ідентифікації [1] визначити передаточну функцію зорового каналу оператора при подачі на вхід стохастичної інформації. Оцінювати придатність оператора до даного виду робіт будемо після проведення структурної ідентифікації каналу оператора [2] по отриманій спектральній щільності помилки, що кожен оператор вносить у систему при своїй роботі, в авіації - ремнанта оператора.

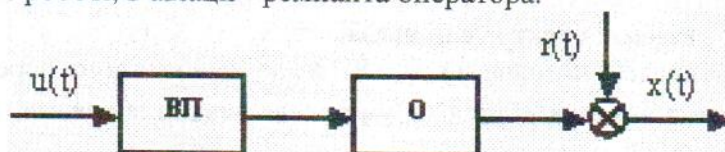

Рис. 1. Блок-схема системи сприйняття людиною зорової інформації

Задача полягає в тому, щоб по масивах сигналів «вхід-вихід» і по аналогії з відомими [3] алгоритмами ідентифікації визначити передаточну функцію зорового каналу оператора, а також спектральну щільність ремнанти, що супроводжує процес сприйняття вхідної інформації (реакцію оператора на неї). Роботу оператора при спостереженні за об'єктом, що рухається, можна представити у виді блок-схеми, зображеної на малюнку 1.

Вхідний сигнал системи $u(t)$ надходить на візуальний пристрій ВП (дисплей комп'ютера), оператор О сприймає цю інформацію і намагається найбільш точно відтворити вхідний стохастичний сигнал за допомогою маніпулятора типу «миша», вносячи ремнанту $r(t)$. Виходом системи є сигнал $x(t)$, що реєструється і вноситься в пам'ять комп'ютера.

Для рішення поставленої задачі пропонується на вхід зорового каналу подавати центрований стаціонарний випадковий процес з відповідною спектральною щільністю («сірий» шум). Оператор повинний відтворити тестовий сигнал, який є вихідним сигналом. Вхідний і вихідний сигнал фіксуються.

Для рішення поставленої задачі застосовується стандартна процедура первинної обробки стаціонарних випадкових сигналів (процедура визначення спектральних та взаємних спектральних щільностей сигналів) і алгоритм [1] структурної ідентифікації динаміки одномірного стаціонарного об'єкта і неконтрольованого збурювання, яке кожний оператор вносить у систему. Також використовується пакет прикладних програм рішення на ЕОМ задачі структурної ідентифікації, розроблений на кафедрі СУ НАУ.

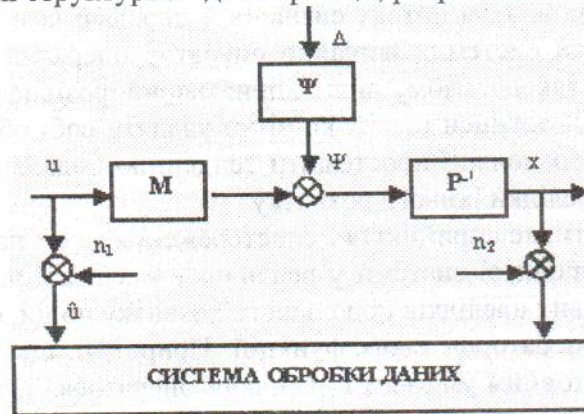

Рис.2. структурна схема ідентифікації динаміки об'єкта

Алгоритм структурної ідентифікації моделі динамічної системи.

Скористаємося відомим алгоритмом, суть якого в наступному. Нехай при експерименті визначаються масиви вхідного $u(t)$ і вихідного $x(t)$ сигналів досліджуваного об'єкта (мал.2), поведіння якого описується системою звичайних диференціальних рівнянь з постійними коефіцієнтами виду

$$P x = M u + \psi \quad (1)$$

де x і u – вектори відповідно вихідного і вхідного сигналів об'єкта, ψ – вектор сигналу неконтрольованого збурювання, некорельований з входом u ; P і M – невідомі матриці, елементи яких представляють поліноми аргументу $s = j\omega$. Задача полягає у знаходженні передаточної функції зорового каналу оператора та спектральної щільності збурення (ремнанти) $S_{\psi\psi}(s)$. Після проведення первинної обробки сигналів визначаються спектральні і взаємні спектральні щільності $S_{uu}(s)$, $S_{xx}(s)$, $S_{ux}(s)$, і $S_{xu}(s)$.

Враховуючи введені позначення $\psi = \Psi \cdot \Delta$, де Ψ – невідома передаточна функція фільтра, що формує з вектора «білих» шумів $\Delta(s)$ вектор збурення, перепишемо рівняння (1) як

$$x = P^{-1} M u + P^{-1} \Psi \Delta.$$

Вважаючи виміри сигналів u і x «ідеальними», тобто отриманими без завад вимірювань, складемо алгоритм структурної ідентифікації як:

матриця передаточних функцій об'єкта ідентифікації

$$W_x^u = P^{-1} M = S_{ux}^T (S_{uu}^T)^{-1}, \quad (2)$$

матриця спектральних щільностей збурення на об'єкт

$$S_{\psi\psi} = P^{-1} \Psi S_{\Delta\Delta} \Psi^* P^{-1} = S_{xx}^T - S_{ux}^T (S_{uu}^T)^{-1} S_{xu}^T, \quad (3)$$

а шукана матриця передаточних функцій фільтра, що формує збурення,

$$\Psi = \left\{ P \left[S_{xx}^T - S_{ux}^T (S_{uu}^T)^{-1} S_{xu}^T \right] P^* \right\}^{\dagger}. \quad (4)$$

тут символ «*» – знак ермітова спряження, індекс «+» угорі – знак операції факторизації [2].

Методика і деякі результати оцінювання динаміки зорового каналу.

Експеримент проводився з використанням спеціально розробленої програми для визначення динамічних властивостей зорового каналу оператора. Людині пред'являвся тестовий стохастичний сигнал, що рухається (псевдобілий шум, пропущений через потрібний формуючий фільтр).

Вхідний сигнал з'являвся в спеціальному вікні на дисплеї комп'ютера таким чином, що оператор бачив лише фрагмент тестового сигналу. Оператор для відпрацювання вхідного сигналу водив мишкою в іншому вікні, розташованому поруч з вікном тестового сигналу. Вихідний та вихідний сигнали вимірювалися в см. З метою перевірки сенсомоторних властивостей операторів ПК при спостереженні за випадковим сигналом було проведено ряд досліджень з використанням запропонованої методики. Експеримент проводився на декількох операторах.

Після проведення експерименту дані про вхідний і вихідний сигнали надходили на стандартну первинну обробку, у результаті якої були отримані відповідні спектральні і взаємні спектральні щільності, а також проведена їх апроксимація аналітичними вираженнями методом логарифмічних частотних характеристик.

На рис. 3 приведені графіки амплітудних характеристик спектральної щільності вхідного та вихідного сигналів, а також взаємна спектральна щільність цих сигналів.

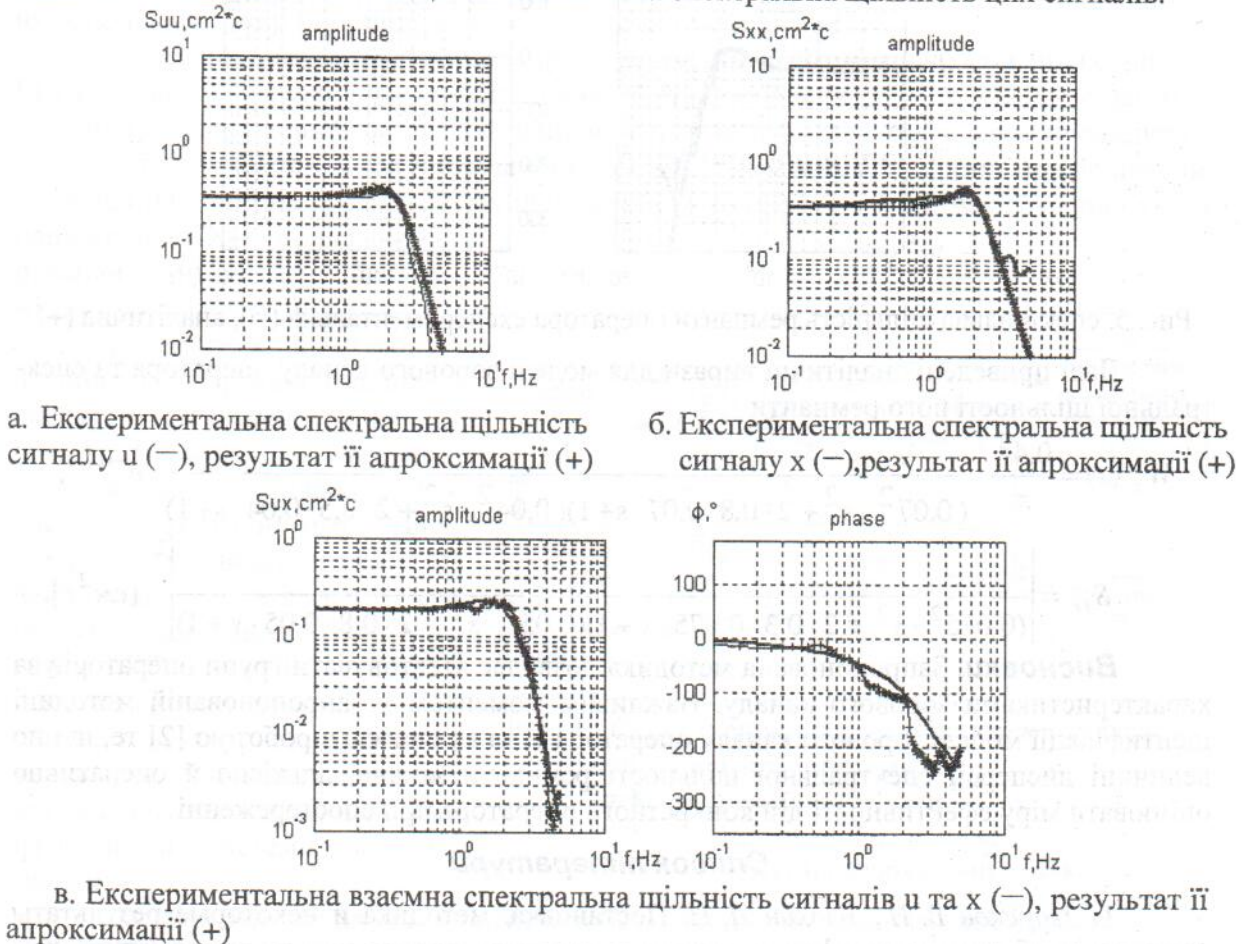

Рис. 3. Результати первинної обробки вхідного і вихідного сигналів оператора

Потім за допомогою пакета прикладних програм, що реалізують алгоритм структурної ідентифікації (2), (3) і (4), проведено послідовне рішення скалярних задач ідентифікації моделі зорового каналу оператора. Таким чином отримані логарифмічні амплітудно-частотна та фазо – частотна характеристики (ЛАЧХ і ЛФЧХ) оператора та

спектральна щільність ремнанти. Її дисперсію [2] можна використовуватись для кількісної оцінки роботи оператора.

На рис. 4 приведені ЛАЧХ і ЛФЧХ зорового каналу оператора.

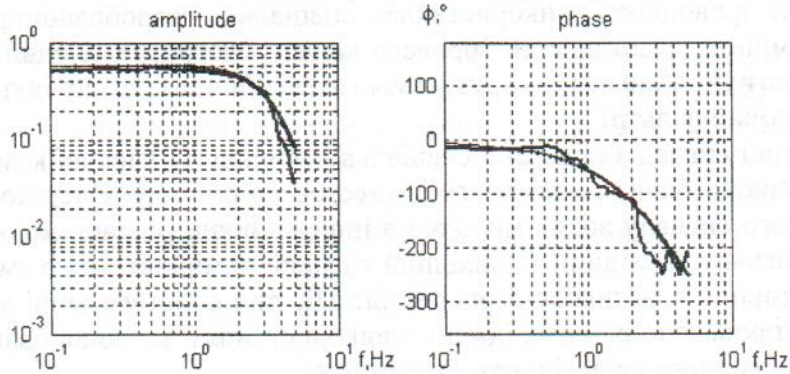

Рис. 4. Результати ідентифікації моделі зорового каналу оператора експериментальні (—), аналітичні (+)

На рис. 5 приведена спектральна щільність ремнанти оператора.

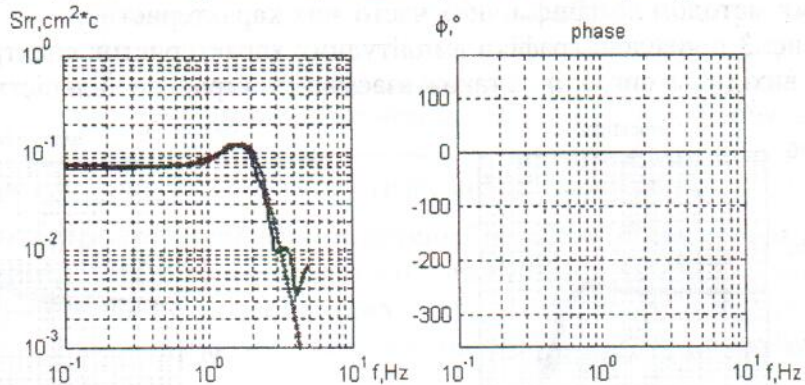

Рис. 5. спектральна щільність ремнанти оператора експериментальна (—), аналітична (+)

Далі приведені аналітичні вирази для моделі зорового каналу оператора та спектральної щільності його ремнанти

$$W_x^u(s) = \frac{0,4^2}{\pi} \cdot \frac{1}{(0,07^2 \cdot s^2 + 2 \cdot 0,8 \cdot 0,07 \cdot s + 1)(0,04^2 \cdot s^2 + 2 \cdot 0,5 \cdot 0,04 \cdot s + 1)} \cdot e^{-0,2 s},$$

$$S_{rr} = \left| \frac{1}{(0,075^2 \cdot s^2 + 2 \cdot 0,3 \cdot 0,075 \cdot s + 1)(0,05^2 \cdot s^2 + 2 \cdot 0,8 \cdot 0,05 \cdot s + 1)} \right|^2, [cm^2 c].$$

Висновки. Запропонована методика дозволяє атестувати групи операторів за характеристиками зорового каналу. Важливим моментом у запропонованій методиці ідентифікації моделі зорового каналу оператора є, за аналогією з роботою [2] те, що по величині дисперсії спектральної щільності ремнанти можна кількісно й оперативно оцінювати міру ефективності дій конкретного оператора при спостереженні.

Список літератури

1. Азарсков В. Н., Блохин Л. Н. Постановка, методика и некоторые результаты решения проблемы идентификации модели действия пилота при полуавтоматическом управлении полетом. Кибернетика и вычислительная техника. Вып. 140, 2004. – С. 12-22.
2. Блохин Л.Н. Оптимальные системы стабилизации. – К.: Техніка, 1982. – 144 с.
3. Азарсков В. Н., Блохин Л. Н., Бурдин В. В, Воронин Л. И. Космическая биология и авиакосмическая медицина. № 6. 1991. – С. 14-17.